

A szalakóta

helyzete és védelme a Kárpát-medencében

Nyári időszakban az Alföldön autózva jellemző látvány, hogy az útszélén sorakozó villanyoszlopok vezetőkein nyugodtan üldögélnek az égszínké színi, galamb nagyságú, kissé buksi fejű madarak. Ezek a szalakóták, a szikes rétek, fás legelők feltűnő szépségű madarai, amelyeket az élőhelyeik radikális átalakulása miatt az a veszély fenyeget, hogy az elmúlt évtizedekben alaposan megfogyatkozott hazai állománya tovább csökkenhet.

© Lórá Csabá, Horváth György

Ahhoz, hogy a faj védelme érdekében szükséges lépéseket hatékonyan meg tudjuk tenni, szükséges a szalakóta helyzetét áttekinteni, különös tekintettel a hazai, illetve globális veszélyekre.

ELTERJEDÉSE

A szalakóta (*Coracias garrulus*) Palearktikus elterjedésű madárfaj, amelynek fészkelőterülete Európa délnyugati részétől Kelet-Európán át Közép-Szibériáig húzódik. Két alfaja ismert, nálunk a törzsalak, a *Coracias garrulus garrulus* fordul elő. Becsült világállománya 200 000–700 000 egyed között mozog.

Jelentős állománya él Spanyolországban, valamint Törökországban, Oroszországban és Ukrajnában, de a keleti állományok erőteljes csökkenést mutatnak az elmúlt időszakban, ezért az IUCN 2008-ban „mérsékelt veszélyeztetett” kategóriába sorolta át a fajt a „nem veszélyeztetett kategóriából”. Így a szalakóta azoknak a potenciálisan veszélyeztetett fajoknak a csoportjába

került, amelyeket jelenleg ugyan nem fenyeget a kihalás veszélye, de védelem nélkül előreláthatóan a veszélyeztetett fajok közé kerülhetnek.

A múlt században európai populációja kontinensszerte erőteljes csökkenést mutatott. Számos országból – Németország, Svájc, Dánia, Svédország, Finnország és Csehország – eltűnt, mint fész-

kelő faj. Egyes országokban ma is csak igen kevés költőpárt találunk: 2010-ben 5 pár költött Ausztriában, Szlovákiában évek óta mindössze egy pár fészkel (a pár tojó tagját a Kiskunságban gyűrték 2008-ban), Horvátországban nincs ismert költése, Szlovéniából eltűnt, mint költő madárfaj.

A SZALAKÓTA MAGYARORSZÁGON

Jellemzően erdőssztyeppéken, öreg ártéri ligetekben, fehérnyárcsoportokkal tarkított homokpusztákon, illetve erdőfoltokban bővelkedő lápréteken és kaszálókon fordult elő, de ezek hiányában napjainkban leginkább a mozaikos gyepekkel, extenzív szántókkal, facsoportokkal, öreg, magányos fákkal tarkított élőhelyen találja meg az életfeltételeit.

A 1950-es évekig – a zárt erdőket és magasabb középhegységi régiókat kivéve – gyakori költőfaj volt az ország szinte egész területén, beleértve a Dunántúl nagy részét egészen a nyugati országhatárig. Keve András az 1984-ben kiadott „Magyarország madarainak névjegyzéke” című könyvében dombvidékek erdőszéleinek fészkelő madaraként hivatkozik még rá. Folyamatos visszahúzódása az 1970-es évek közepétől felgyorsult, az 1980-as évek közepére a Dunántúlról gyakorlatilag eltűnt, mint fészkelő faj. Állomány nagyságát 1995–2002 között 400–700 párra becsülték 1-20%-os csökkenő trend mellett. Napjainkra az ország

© MATE BENCE

jelentős területeiről hiányzik ez a madár, vagy hajdani élőhelyein minimálisra zsugorodott az egyedszáma. Számottevő mennyiségben csak a Hevesi-síkon, a Borsodi-Mezőségen, a Jászságban, a Tápió-vidéken, a Kiskunságban és Délkelet-Magyarországon él, napjainkban 900–1100 párra tehető a stabil hazai populáció.

AZ ÁLLOMÁNYCSÖKKENÉS OKAI

Több ok együttes hatása vezetett a Kárpát-medencei állomány radikális megfogyatkozásához.

1. Élőhelyek elvesztése, átalakulása

A szalakóta élőhelyein jellemzően legeltetés és gyepezgázkodás, illetve extenzív mezőgazdálkodás zajlik. Azonban az elmúlt fél évszázadban folyamatosan csökkent a gyepek területe, tipikusan a szántók javára. A gyepek feltörése és a rendszerváltás utáni időszakban elindult privatizációs eljárás tovább nehezítette a gyepterületekhez köthető madárfajok – köztük a szalakóta – helyzetét, a tulajdonviszonyok átalakulása feldarabolta az eredeti élőhelyeket, és a nem kellően átgondolt infrastrukturális fejlesztések (autópálya-építések) sem kedveztek a fajnak. A gazdálkodók a legeltetett állattartással szemben gyakran az istállózó

tartást preferálták, ami a legeltetés hiányában megszüntette a gyepek mozaikosságát. Még nagyobb probléma a gyepezgázkodás teljes felhagyása, amely a legelő, kaszálók gyomosodásához, bokrosodásához és invazív fajokkal való spontán beerdősüléséhez vezet.

2. Fészkelőhelyek megszűnése

Mivel odúban költő faj, a szalakóta számára nélkülözhetetlen az öreg fák és a legnagyobb testű odúkészítő harkályok megléte. Leggyakrabban a fekete harkály és a zöld küllő elhagyott odút foglalja el, de a természetes odvak, illetve a lősz partfalak is megfelelő költőhelyet jelentenek számára. Utóbbi nagyon ritka Magyarországon, de Szerbiában, Belgrádtól délre kizárólag löszfalakban készít magának költőüreget, hasonlóan a gyurgyalaghoz.

A fészkelőhelyek biztosítása miatt fontosak számára a könnyen és spontán odvasodó puhafa fajok, hazánkban főleg a fehér és szürke nyár. A jelenlegi erdészeti gyakorlat azonban nem kedvez az odvasodó idősebb fák megmaradásának, illetve a még meglévő ilyen példányokat, állományokat vagy kitermelik, vagy a viharok áldozatául esnek az öreg fűzek, nyarak és ezeknek a fajoknak a pótlására a modern erdészeti gyakorlat már szinte sehol nem helyez hangsúlyt. A fehér és szürke nyárból álló fasorok

© HORVÁTH GÖRÖGY FELVÉTELEI

és ligetek helyére az erdészek tájidegen akácot és nemesnyarasokat telepítenek. A tulajdonviszonyok megváltozása az idősebb fák gyors kitermeléséhez és az előzőek során említett, gyorsabb profitot jelentő fajok telepítéséhez vezetett. A folyók ártéri gazdálkodása is átalakult, a hajdani klasszikus gyakorlat a múlté lett, az öreg, könnyen odvasodó botlós fűzeseknek hírmondója is alig akad, helyüket nagy kiterjedésű nemesnyarasok vették át. Az ártéri legeltetés, mint gazdálkodási forma eltűnt, és manapság már ritkán látni a töltésen legelésző birkanyáját is. Ez, nem is olyan régen, természetes jövedelem-kiegészítést adott a gátőröknek, és a téli takarmány biztosítása miatt a töltésoldalak rendszeres kaszálása is magától értetődő volt.

3. Áramütés

A faj táplálkozási stratégiája nagy kockázatot jelent, mert a vártavadász szalakóta kifejezetten kedveli leshelyül használni a középvezetékű vezetékek oszlopait, mivel sok élőhelyen kizárólag ezek az alkalmas kiemelkedő pontok a táplálkozótérületen. Ennek következtében viszont gyakran szenvednek áramütést a szigeteletlen oszlopfejekon, amikor a keresztartó vasra leszálló madár kitért szárnyaival érinti a feszültség alatt lévő vezetéket.

4. Gázolás

Különösen a fiatal, frissen kirepült, tapasztalatlan szalakótákat fenyegeti az a veszély, hogy az utak menti villanyoszlopokról vadászva autóval összeütköznek, miközben az úttestre leszálló rovat igyekeznek zsákmányul ejteni.

5. Vonulás, telelés

A fészkelőhelyi viszonyok mellett a hosszú távú vonuló madárfajokat sújtó általános problémák is hatással vannak a szalakótákra. Ezek közül az egyik legkomolyabb a Földközi-tenger európai és afrikai partvidékén egyaránt zajló illegális vadászat, mely a gyűrűzési adatok alapján is igazolható károkat okoz. Legutóbb

© HORVÁTH GÖRÖGY

egy 2010-ben a Vajdaságban gyűrűzött, fiatal, költőhelyére visszafelé igyekvő szalakóta esett Szaúd-Arábiában áldozatául az értelmetlen céllövészetnek. Az ember jelentette kockázatot a természeti viszonyok romlása is súlyosbítja, a hosszú távú vonulók által átrepült Szahara területe évről évre növekszik, szélessége néhol már az 5000 kilométert is eléri.

A faj kontinensen átnyúló, nemzetközi védelmét az is nehezíti, hogy továbbra sem tudjuk, hol telet a hazai állomány. Annyit tudunk csak, hogy valahol Afrika keleti vagy déli részén, de ennél több információval egyelőre nem rendelkezünk. A kérdés azért különösen fontos, mert így nem vizsgálhatjuk, hogy az európai állomány 1975–1985 közötti összeomlásában milyen szerepe lehetett (valószínűleg igen jelentős) az afrikai

vonuló- és telelőhelyi viszonyok megváltozásának. Ezért különösen fontos, hogy a lehető legrövidebb időn belül információt szerezzünk a szalakóták telelőterületeiről és vonulási útvonalairól.

SZALAKÓTAVÉDELEM A KÁRPÁT-MEDENCÉBEN

A szalakóta gyakorlati védelme 1986-ban kezdődött Csongrád megyében, ahol Jakab Béla ötlete alapján az MME Csongrád Megyei Helyi Csoportja dr. Molnár Gyula vezetésével mesterséges „D”-odúkat helyeztek ki a Balástya és Kistelek közötti, gypfoltokkal tarkított, ligetekkel tagolt mezőgazdasági területeken, ahol 10 év alatt az ott költő szalakóták számát két párról negyvenre emelte. Hasonló odútelepítéssel a Hevesi-síkon és a Borsodi-Mezőség területén a Bükki

Helyi Csoport ért el jelentős sikereket, ahol mintegy 20 év alatt 250–300 pár közötti stabil állományt hoztak létre. Az odútelepítések mellett folytatott alapkutató munkák feltárták a szalakóta költésbiológiájára és élőhelyhasználatára vonatkozó alapszabványokat is. A Vajdaságban 2003-ban indult a hazai tapasztalatokat is felhasználó fajvédelmi program. A határtól induló és fokozatosan dél felé haladó odútelepítések eredményeként 2010-re 20 párról 100 párra sikerült az állományt feltornászni.

Az összegyűlt tapasztalatok alapján az MME és a Vajdasági Madártani Egyesület – mely 2011-ben Szerbiai Madártani Egyesület (SZME) néven országos tevékenységű szervezetté alakult – 2009-ben elhatározta, hogy két magyarországi nemzeti parkunkkal (Kiskunsági és Kőrös-Maros Nemzeti Park) összefogva pályázik a határon átnyúló IPA programba. A partnerek két madárfaj: a kék vércse és a szalakóta fajvédelmi programjában látták az együttműködés lehetőségét, és „**A Natura 2000-es jelölőfajok állat-egészségügyi monitorozása és védelmi intézkedések**” (CONSN2KBIRDS HU-SRB/0901/122/120) címmel készítették el közös pályázatukat, mely 2010. június 1.–2011. szeptember 30. között az első komoly szalakóta fajvédelmi program volt a Kárpát-medencében.

A HU-SRB PROGRAM

A 15 hónapos munka célja a hosszú távú szalakótavédelem térségi megalapozása volt, mely az alábbi tevékenységi területek keretében valósult meg.

1. Szalakótarevirek felmérése

A magaslati pontokra („vartákra”) kiülő, és innen vadászó szalakóták könnyű megfigyelhetősége segítette a fészkelési időszakban végzett revírtérképezést, melyre 2010-ben két alkalommal (júniusban és júliusban) került sor Csongrád és Bács-Kiskun megyében nemzeti parki örök és az MME önkénteseinek bevonásával. Az észlelt szalakóták helyzetét GPS segítségével rögzítettük, és az így kapott ponttérképen – a terepi tapasztalatok és

© HORVÁTH GRÖNGY FELVÉTELEI

© MATE BENEC

irodalmi adatok alapján – a megfigyelési pontok köré rajzolt 1,5 km sugarú zónát tekintetük a pár élőhelyének. A két megfigyelési időben egymáshoz közel eső, átfedő területeket egybevitük, és végül az így kapott revírek alapján határoztuk meg a költőpárok számát. Ezt az adatot összevetettük az ismert és ellenőrzött odúk számával, így a 2010-es monitoring során 400–430 párra becsültük az állományt a két megyében.

2. Odúgyártás és -kihelyezés

A munka első lépését a kihelyezendő odúk területalapú kódrendszerének kidolgozása jelentette, amihez el kellett végezni a korábbi évek során kihelyezett odúk helyzetének GPS alapú pontosítását, majd az új rendszerbe történő integrálását. Ezt követően kerülhetett sor a pályázati forrásból legyártatott 850 db (!) odú kódrendszer szerinti kihelyezésére, melyben a természetvédelmi örök nyújtottak nélkülözhetetlen segítségét.

3. Odúadatbázis fejlesztése

Az összes kihelyezett fészkelőodú koordinátáját és minden fontosabb paraméterét (kihelyezés időpontja, fafaj, tájolás, magasság, gyűrűző) rögzítettük a kihelyezéskor.

Ezen adatok alapján, amelyek folyamatosan frissítve tartalmazzák az adott fészkekhez tartozó foglalásokat, szí-

nes jelöléseket, értékes információkhoz fogunk jutni a jövőben.

4. A szalakóták színes jelölése

A szalakóták jelölésének hazai története az 1920-as évekre nyúlik vissza. Az MME Madárgyűrűzési Központ adatai alapján az elmúlt 85 évben (1926–2011) 7763 szalakótára került gyűrű, ebből 7583 (97,6%) fiókkorban kapott jelölést. Ebből a nagyszámú madárból mindössze 31-ről (0,4%) érkezett visszajelentés, ami rendkívül kis arány. Ez is igazolja, hogy a csak fémgűrűvel történő jelölés, visszafogás nem kellően hatékony (a faj felnőtt egyedeit nem lehet nagy számban befogni), és ezért is korlátozottak a szalakótákkal kapcsolatos ismereteink. Éppen ezért a program kiemelkedően fontos részét képezte a színes gyűrűs jelölési rendszer módszertanának kidolgozása, mert a színes gyűrűvel is ellátott madarak távcső segítségével befogás nélkül is azonosíthatóak. A jelölési rendszer a fémgűrű mellett két műanyag jelölőgyűrűre épült, mely különböző színeivel (sárga, kék, zöld, fekete, fehér) a jelölés területkódját képezte. A jobb csüdre a karakteres gyűrű kerül, amelynek alapszíne országonként eltérő: a Szerbiában használtakon sárga alapon feketék, a Magyarországon alkalmazottakon fehér alapon feketék a két betű és egy szám kombinációjából álló karakterek.

A 2010-ben megjelölt 220 madárból 4 került meg, mivel azonban a 2011-es szezonban csak Magyarországon már 804 szalakótát jelöltünk színes gyűrűvel, az idei évben nagyobb számú megkerülésre számíthatunk.

5. Ismeretterjesztés

A program fontos részét képezte a szalakóták társadalmi ismertségének növelése kiadványok, előadások segítségével, amelyek segítettek minden érintettnek: földtulajdonosoknak, gazdálkodóknak, áramszolgáltató vállalatoknak, erdészeknek, valamint a terepi munka és a madarak iránt érdeklődő embernek figyelmét felhívni a faj védelmének fontosságára és lehetőségeire.

A SZALAKÓTA JÖVŐJE A KÁRPÁT-MEDENCÉBEN

A 2011. szeptember végén sikeresen lezárult projekt megteremtette azokat a kereteket, melyek alapját képezik a hosszú távú, még kiterjedtebb fajvédelmi munkának. Azt már tudjuk, hogy a mesterséges odúk kihelyezése megfelelő átmeneti megoldás, de amíg a legeltetési gyeppgazdálkodás, az ártéri gazdálkodás és az átgondoltabb erdészeti gyakorlat nem alapoz meg egy hatékony és fenntartható élőhelyvédelmet, addig a Kárpát-medence kék madarainak fennmaradása kérdéses marad.

Tokody Béla